

Gál Róbert Iván

HOZOTT SZALONNÁVAL

A fenntartható nyugdíjrendszer kialakítása

BEVEZETÉS

A felosztó-kirovó nyugdíjrendszer, amilyen a magyar is immár csaknem kizárólagosan, mindig fenntartható. Háborús helyzetektől vagy a pénz működésének megszűnésétől eltekintve mindig vannak bevételei és mindig fizet. Magyarországon a legnehezebb időben sem maradtak ki a nyugdíjak, még csak késések sem fordultak elő. Egy efféle rendszerben tehát a fenntarthatatlanság nem azt jelenti, hogy a rendszer „összeomlik,” „elfogy belőle a pénz,” minek következtében a mai fiataloknak „már nem lesz nyugdíja”. A felosztó-kirovó rendszer fenntarthatatlansága azt jelenti, hogy egyes korosztályok számára jelentősen kedvezőtlenebb feltételeket teremt: ugyanazért az ellátásért többet kell fizetniük vagy ugyanakkora hozzájárulásért csak kisebb ellátást kapnak cserébe.

A magyar nyugdíjrendszer jövőjével kapcsolatban mostanság megjelent előrejelzések ellentmondásosak. A demográfiai folyamatok egyik előrejelzése (BAJKÓ et al. 2015) szerint a nyugdíjkassza már a 2020-as évek közepén negatívvá válik; a hiány a 2030-as évek közepére, tehát mielőtt a Ratkó-unokák nemzedéke elérné a nyugdíjkorhatárt, már megközelítené az adó- és járulékbévételek 8%-át. Mások (DEKKERS et al. 2015) a várható nyugdíjkiadásokat becslik meg, és úgy találják, hogy 2013 és 2060 között ez az érték GDP-arányosan nem fog nőni, sőt 0,1 százalékponttal csökkenni fog. Elemzésük szerint, amely a mikroszimuláció módszerére épül, és így a rendszer összkiadásain túl azok megoszlását is képes előrejelezni, a stabil kiadási szint mögött az időskori szegénység növekvő kockázata húzódik meg. A szegénységi ráta a kiinduló év körülbelül 3%-os szintjéről az időszak végére 10% fölé nőne. A Social Protection Committee és a European Commission közös jelentése (SPC–EC 2015) a kiadási oldalon a Dekker-sék által becsült csökkenést erősíti meg, a bevételi oldalon ennél valamivel nagyobb, a GDP 0,3%-ának megfelelő visszaesést vár. Ennek alapján a magyar nyugdíjrendszer Európában a stabilabbak közé tartozik. Az elmúlt évek négy fontosabb nyugdíjintézkedésének hosszú távú hatásait vizsgáló elemzés (FREUDENBERG–BERKI–REIFF 2016) megállapítja, hogy az egyébként

folyamatosan hiányban lévő rendszer egyenlege az intézkedések hatására javult, és egészen körülbelül 2040-ig egyensúlyban is marad. Ezen belül a most zajló korhatáremelés, az emelési folyamat 2022-es befejezte után a mindenkori GDP 1,3%-ával javítja az egyenleget; ehhez évi 0,3-0,4 százalékpontnyi javulást tesz hozzá a korhatár alatti ellátások megszigorítása. A magánnyugdíjpénztári rendszer felszámolása körülbelül 2045-ig javítja az egyenleget, mert a pénztári járulékok a társadalombiztosításba folynak be, utána azonban fordul a kocka, mivel onnantól az első pillér megnövekvő ellátási kötelezettségei felülmúlják a pluszjárulékokat. Végül a Nők 40 program, amelynek keretében a nők negyven szolgálati év után korhatár alatt is elmehetnek nyugdíjba, átlagosan 0,5 százalékpontnyi egyensúlyromlást okoz.

A fenntarthatósági válságot egy mondatban így szokás összefoglalni: egyre kevesebb járulékfizetőnek kell majd eltartania egyre több nyugdíjast. A képlet számlálója (az idősek száma) és nevezője (a munkaképes korúak száma) egymástól függetlenül mozog. Az előbbi azért nő, mert a magasabb életkorokban várható élettartam nő, és a jövőben várhatóan tovább fog nőni; az utóbbi pedig azért csökken, mert a termékenység régóta alacsony és jelenleg is az. Az alábbiakban amellet fogok érvelni, hogy e két folyamat nem végzetes a nyugdíjrendszer és általában a közkiadási rendszer számára. Részben természetes ellensúlyozó folyamatok, részben pedig tudatos felkészülés révén a fenyegető negatív következmények elháríthatók.

A várható élettartam növekedése legalább részben együtt jár az egészségi állapot javulásával. Hogy mennyire, az vita tárgya, de az biztos, hogy függ az egészségügyi rendszer hatékonyságától és az erre fordított erőforrások elosztásától. Az egészségi állapot javulása viszont önmagában csak a foglalkoztathatóság egyik korlátját tolja magasabb életkorokba. Miközben a munkaerőpiaci karrier lehetséges hossza nő, a szakmák életkora, az az időtartam, ameddig egy elsajátított szakértelem eladható, csökken. Ez azonban megint nem olyan kérdés, amelyet ne lehetne kezelni – a képzési rendszert kell hozzáalakítani. Röviden: a magasabb életkorokban várható élettartam növekedéséből fakadó probléma kezelhető korhatáremeléssel, ha ennek a feltételei megvannak. A feltételek pedig az időben megtett beruházások az emberi tőke terén (elsősorban az egészségügyi és oktatási kiadások), ami nem meglepő egy emberi tőkével fedezett (felosztó-kirovó) nyugdíjrendszernél. Ez egyben arra is rávilágít, hogy a nyugdíjrendszer mai problémáinak nagy része a múltban keresendő, jövőbeli problémáit pedig többnyire közelmúltbeli és mai lépéseinkkel okozzuk.

Természetesen nem kizárólag. A nyugdíjrendszert a rendszeren belül is meg lehet károsítani, például megalapozatlan és fenntarthatatlan kifizetésekkel, mégis a legtöbb gond a nyugdíjrendszeren kívül keletkezik és ott is kell megoldani. A politikai kitettséggel külön szakaszban foglalkozom.

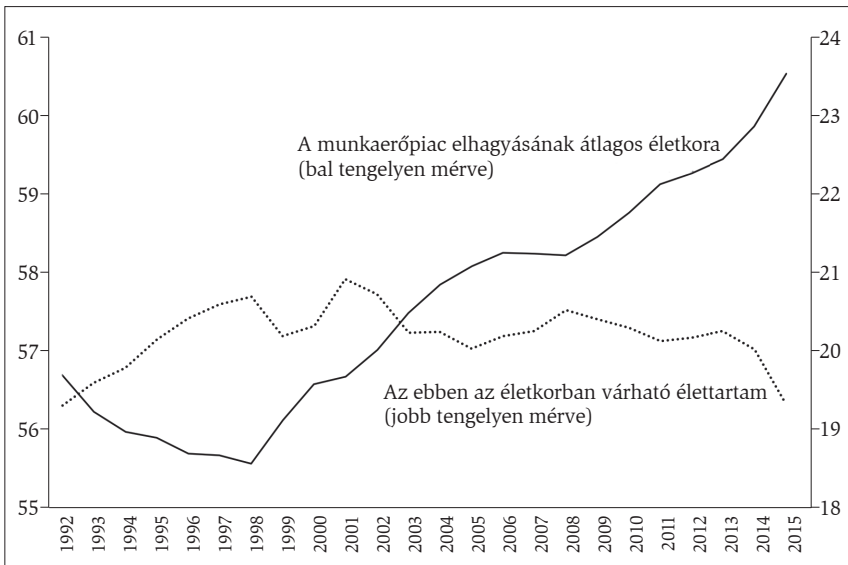
A másik folyamat – a képlet nevezője –, a csökkenő termékenység, miközben aláássa a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer jövőbeli járulékalapját (az emberitőke-fedezetet), egyúttal lehetőséget teremt fizikai tőke felhalmozására. A fizikai tőke fogalma e tanulmányban minden olyan tőkefajta fedet, amely nem emberi tőke. Azt az időt, amit nem fordítanak gyermeknevelésre, többletmunkára lehet fordítani – ez elsősorban a női munkavállalásban mutatkozik meg. Azt a pénzt, amit így keresnek és azt, amit nem költenek gyermekekre, meg lehet takarítani. Azok a mindennaposan megjelenő újságcikkek, blogposztok és hírnek álcázott hirdetések, amelyek azzal riogatnak, hogy az állam cserben fogja hagyni a járulékfizetőket, akiknek tehát növelniük kell megtakarításaikat, nem mondanak mást, mint hogy választani kell az emberitőke-fedezet és a fizikaitőke-fedezet között. Nem az állam fogja cserbenhagyni a jövő nyugdíjasait, hanem ők maguk döntenek úgy, hogy nem használják ki a gyermeknevelésben rejlő tőkefelhalmozási lehetőséget, amikor még megtehetnék. A termékeny kor lezárultával viszont valóban nem marad más választás, mint a fizikai tőke felhalmozása – vagy az időskori szegénység.

Ezúttal is szükség van pontosításra. A járulékfedezet jövőbeni alakulásában a biztosítottak nem egyforma mértékben vesznek részt. Szerepük kis részben azon múlik, hogy mennyi adót fizetnek be, amelyből aztán a kormány emberitőke-beruházásokra költhet, sokkal nagyobb részben azonban azon, hogy hány gyermeket nevelnek fel és miként iskoláztatják őket. A jövőbeni járulékfedezetet túlnyomórészt a családok alakítják ki; a nyugdíjrendszer csak lefölözi ennek a munkának az eredményét. Úgy igazságos tehát, hogy annak, aki kevesebbet tett az emberitőke-fedezet felépítéséért, annak több fizikai tőkét kelljen felhalmoznia ugyanahhoz a nyugdíjhoz.

Az alábbiakban a fenti gondolatmenetet követem. A következő szakaszban a korhatár felemelhetőségével foglalkozom, majd kitérek a nyugdíjrendszer politikai kitétségének kérdésére, és röviden ismertetek egy lehetséges megoldási javaslatot. A gondolatmenet fő vonalára visszatérve a negyedik szakaszban a fizikaitőke-fedezet felépítésével foglalkozom, végül pedig azzal, hogy ezt a folyamatot miként célszerű összefűzni az emberitőke-fedezet kialakításával.

A KORHATÁR EMELHETŐSÉGE

A korhatár emelése ideális eszköze a bevételek és kiadások összhangba hozásának. Könnyebben kivitelezhető, mint a járulékemelés vagy a járadékcsökkenés. Előre tervezhető, sőt a születéskor várható élettartamhoz vagy az életből még hátralévő élettartamhoz kötve automatizálható is. (Az életből még hátralévő élettartam az angol *prospective age* fordítása. Ez a fo-

1. ÁBRA • Átlagos életkor a munkaerőpiac elhagyásakor és az ebben az életkorban várható élettartam naptári évenként, 1992–2015

Forrás: saját számítás

galom nem „lentől felfelé”, a születéstől vagy egy adott életkortól adja össze a korszpecifikus halálozási rátákat, hanem „fentről lefelé”, a magasabb életkoroktól, lásd SANDERSON–SCHERBOV 2005.) Korlátlanul mégsem alkalmazható. Hiába emelnénk a korhatárt máról holnapra 80 évre, ezáltal csak a jóléti rendszer más területére exportálnánk a problémát, nem oldanánk meg. A korhatár csak addig az életkorig emelhető, ameddig az idősebb munkavállalási korúak foglalkoztathatók.

A közelmúltbéli magyar tapasztalat kedvező. Az 1. ábrán látható a munkaerőpiac elhagyásának átlagos életkora naptári évenként (az ábrán folytonos vonallal jelölve, a baloldali tengelyen mérve). A továbbiakban tényleges korhatárnak és kilépési életkornak is fogom nevezni. A becslés Denis Latulippe módszere szerint készült (LATULIPPE 1996). A létszámokkal és aktivitási rátákkal súlyozott életkorokra épülő eljárást kifejezetten az ötéves bontású OECD munkaerőpiaci statisztikákra fejlesztették ki. Az ötéves csoportosítás kismértékű pontatlanságot visz a módszerbe. Latulippe eljárása az Eurostat-tól eltérő eredményt ad. Utóbbi éves aktivitási rátákra és egy erre a célra felírt valószínűségi modellre épül (EUROSTAT-ELEMZÉS 2014).

Az ábrán látszik, hogy az 1990-es évek elején a foglalkoztatási válság lefelé tolta a tényleges korhatárt egészen az 1998-as mélypontig. Azóta azonban a korhatár alatti ellátások megszigorítása és a korhatáremelések jelentősen, öt évvel megemelték a kilépési életkort, amely 2015-re elérte a

60,6 évet. Ez azt jelenti, hogy a nők számára a tényleges korhatár több mint másfél évtizeden keresztül évi átlagban négy hónappal nőtt; férfiaknál a növekedés évente átlag három hónap volt. Mindez nem járt együtt az idősebb munkavállalási korúak tömeges munkanélküliségével. Bár a korhatár alatti ellátások csatornáinak jelentős beszűkítése 2012-ben és a 2014-ben elindult új korhatáremelési hullám átmenetileg a fiatalabb korosztályokban mért ráta fölé emelte a munkanélküliséget a 60–64 évesek korcsoportjában, ez sem érint tömegeket. (2016. harmadik negyedében a munkanélküliségi ráta 4,9% volt a 60–64 éves korcsoportban; ugyanitt a közfoglalkoztatottak aránya a gazdaságilag aktívak között 3,3%-ra tehető.)*

Az ábra másik görbéje azt mutatja, hogy mennyi volt a kilépőknek a kilépéskor várható hátralévő élettartama (pontosított vonallal jelölve, a jobb-oldali tengelyen mérve; a két tengely el van csúsztatva, de léptékük azonos, így a görbék meredeksége szabad szemmel is összevethető). Látható, hogy miközben a tényleges korhatár gyorsan nőtt, az ezen a ponton mért várható élettartam jóformán változatlanul húsz és egynegyed év körül ingadozott; az idősor két végpontján mért érték gyakorlatilag megegyezik. Az emelkedő kilépési életkor ellensúlyozta a szintén emelkedő várható élettartamokat (ez alatt az idő alatt a 60 éves életkorban várható élettartam 2,7, a 65 éves korban várható élettartam 2,3 évvel nőtt).

A tényleges korhatár emelkedése nyilván nem független attól, hogy azok, akik 1998-ban léptek ki a munkaerőpiacról, mások voltak, mint azok, akik 2016-ban. Az 1. táblázat felső mezejében bemutatom a kilépési életkorban lévő korcsoport iskolai végzettség szerinti összetételének változását. 1997-ben, az idősor kezdetekor az 55–64 évesek mindössze 8%-ának volt diplomája vagy felsőfokú szakképesítése és további 20%-a rendelkezett középfokú végzettséggel. Tíz évvel később a felsőfokú papírral rendelkezők aránya már kétszer ekkora volt ugyanebben az életkori kategóriában. 2016-ban pedig már öt emberből négynek volt legalább középfokú végzettsége a megfelelő életkorúak között.

A táblázat alsó mezeje a fiatalabb korosztályok iskolai végzettségét mutatja 2016-ban. Látható, hogy azoknak a népes korosztályoknak a tagjai, a Ratkó-unokák, akik 2035 után érik el a mai korhatárt, még iskolázottabbak. Körükben a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya kétszer akkora, mint a mai 55–64 évesek között. Hogy ez pontosan mekkora kilépési életkorral párosítható, csak olyan további számítások nyomán jelezhető előre legalább valamelyest meggyőzően, amilyenek Magyarországról még nem készültek. Azt a kijelentést azonban megkockáztathatjuk, hogy a kilépési életkor változtatható, és ez a változtathatóság nem független a korhatárra érkező korosztályok egyre magasabb iskolai végzettségétől.

* Köszönettel tartozom Köllő Jánosnak a közfoglalkoztatottak korszerkezetére vonatkozó információért.

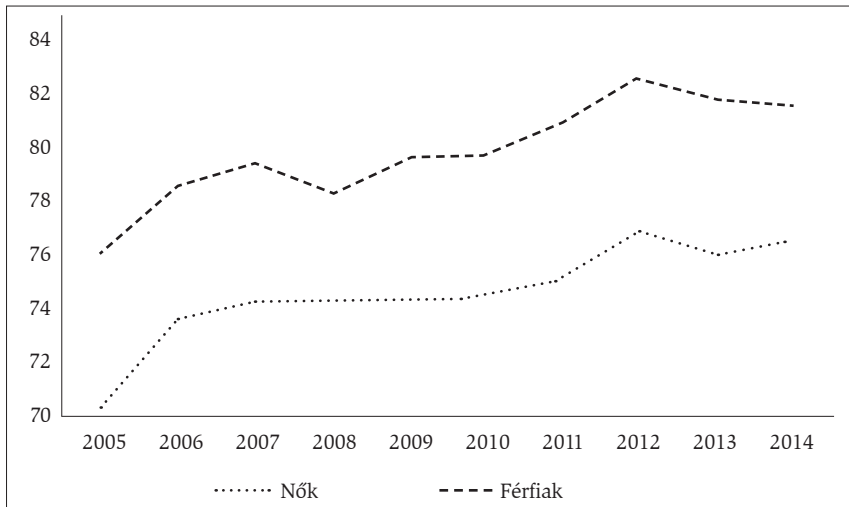
1. TÁBLÁZAT • Az 55–64 évesek iskolázottsága különböző időpontokban és a fiatalabb korcsoportok iskolázottsága az ISCED-kódok szerint, 2016-ban

	0–2	3–4	5–8	Összesen
<i>55–64 évesek</i>				
1997	72	20	8	100
2007	32	53	16	100
2016	22	61	17	100
<i>Fiatalabb korcsoportok, 2016</i>				
25–34	15	55	31	100
35–44	14	53	33	100
45–54	17	62	21	100

ISCED-kódok: 0–2: középfokú végzettségnél alacsonyabb, 3–4: középfokú végzettség, 5–8: felsőfokú végzettség

Forrás: EUROSTAT: *Population by educational...* 2017

Ezt a pozitív várakozást megtámogatja az egészségben töltött várható élettartam növekedése is. A 2. ábrán feltüntetett idősorok azt mutatják, hogy a születéskor várható egészségben eltöltött élettartam hány százaléka a születéskor várható teljes élettartamnak. Ha a görbe nő, akkor az egészségben töltött életszakasz gyorsabban nő (vagy lassabban csökken), mint a teljes várható élettartam. Esetünkben az előbbi értelmezés érvényes, mivel 2005

2. ÁBRA • A születéskor várható egészségben töltött évek a születéskor várható összes év százalékában nemek szerint, 2005–2014

Forrás: EUROSTAT: *Healthy life...* 2017

és 2014 között a teljes várható élettartam a nők esetében 2,2, a férfiaknál 3,6 évvel nőtt, az egészségben eltöltött várható élettartam viszont rendre 6,5, illetve 6,7 évvel.

Az egészségben eltöltött várható élettartam előrejelzése kockázatos vállalkozás. Annál is inkább, mert, szemben a növekvő képzettség trendjével, nem általános. Az Európai Unió egészében ugyanebben az időszakban nemhogy nem javult ilyen mértékben, hanem kismértékben még romlott is ez az arányszám. Tehát ismét egy óvatosan megfogalmazott következtetéssel kell beérnünk: mivel az egészségi állapot javulása együtt jár a foglalkoztathatóság felső korhatárának kitolódásával, az egészségi állapot pedig függ az ellátórendszer teljesítményétől, a kilépési életkor nem adottság. Közpolitikai eszközökkel tág határok között változtatható.

A szakasz lezárásaképp a fenti megállapításokhoz egy közvetlen közpolitikai javaslat is kapcsolható. A kilépési életkor Magyarországon, a nemzetközi trendhez illeszkedve, az ezredforduló óta gyorsan nő. Okkal számíthatunk arra, hogy e növekedés folytatódhat, mert az elmúlt másfél évtized oktatási dinamikája és az egészségügy hatékonyságának növekedése ezt lehetővé teszi. Ahhoz, hogy ez a folyamat ténylegesen végbemenjen, észszerű megszüntetni a jogszabályban rögzített korhatár merevségét és valamilyen külső demográfiai vagy kombinált demográfiai és munkaerőpiaci mutatóhoz kötni. Efféle külső mutató lehet a születéskor vagy egy későbbi életkorban átlagosan várható élettartam valamilyen függvénye; a hátralévő élettartam vagy annak valamilyen függvénye; a nyugdíjban töltött átlagos várható időtartam, vagy pedig más mutató. Az indikátor értékének kiválasztásában pedig morális elvek alkalmazhatók (például hogy a nyugdíjban töltött átlagos várható időtartam és a munkában töltött átlagos időtartam aránya ugyanaz legyen minden korosztályra nézve, vagy ennél összetettebb elvek).

A NYUGDÍJRENDSZER POLITIKAI KITETTSÉGÉNEK CSÖKKENTÉSE

A hosszú távú pénzügyi egyensúly tehát megoldható: az emberitőke-fedezetre épülő, más néven felosztó-kirovó rendszerekben emberitőke-beruházásokkal, vagy ha az érintettek ezt elmulasztják, vagy tudatosan más választanak, fizikai tőke felhalmozásával és ezáltal vegyes rendszer kialakításával. Utóbbiról a következő szakaszban lesz szó. Előzőleg azonban kitérnek a nyugdíjrendszer politikai kitétségére, és arra, hogy ezt miként lehet enyhíteni.

Egyszerű ugyanis nyugdíjreformot tervezni, keresztülvinni azonban annál nehezebb. Kedvezményeket könnyű adni, mivel a politikai haszon azonnal jelentkezik, a költségek zöme viszont csak hosszú távon merül fel.

Olyan intézkedéseket viszont, amelyek érdeksérellemmel járnak, annál nehezebb elfogadtatni, épp a költségek és hasznok felmerülésének fordított sorrendje miatt. Sokak szemében ez a mechanizmus, kiegészülve néhány további tényezővel (idősödő korszerkezet, az idős választók átlagosnál magasabb részvételi aránya a választásokon, a hasznok koncentrálttsága a költségek diffúz voltával szemben) egészen végzetes: az idős választók egyre nagyobb szeletet hasítanak ki maguknak a közkiadásokból, végérvényesen kiszárítva ezzel a gazdasági növekedés forrásait.

A politikai kietetés ezen alapmechanizmusának működése lépten-nyomon tetten érhető, bár hatása gyengébb, mint gondolni szokás. A nyugdíjrendszer és általában a közkiadási rendszer túlköltése csak szélsőséges esetekben okoz visszafordíthatatlan torzulásokat, mert a legtöbb nemzet képes a korrekcióra még az összeomlás előtt. Így a következmény nem annyira a hosszú távú növekedési trend megtörése, mint inkább szakaszossá tétele. A hatás tehát nem általánosságban a jövő nemzedékekre nézve káros, mint inkább egyes korosztályokra nézve, azokra, amelyeknek tagjai balszerencsájükre rosszkor vannak rossz helyen, amikor a nyugdíjrendszert megint egyszer szanálni kell.

Az efféle szakaszos és durva korrekciókat simább és kevésbé fájdalmas átmenetekre lehet kicserélni automatizmusok beépítése révén, amelyek megnehezítik a rövid távú politikai haszonszerzés által motivált hosszú távú károk okozását és lehetővé teszi a folyamatos alkalmazkodást. Egy példával mutatom be, hogy mire gondolok. A svéd nyugdíjrendszer az ún. eszmei tőkeszámlás (a szakmai zsargonban NDC) nyugdíjrendszerek mintapéldája. A befizetett járulékokat egyéni számlákon jóváírják, a munkaerőpiaci környezet változásait tükröző eszmei kamatlábbal évente kamatoztatják, majd a korhatár elérésekor az így felhalmozott eszmei tőkét életjáradékra (nyugdíjra) váltják. A nyugdíjak a bérekkel indexálódnak. A rendszerben azonban van egy bizonytalansági tényező: az élettartam folyamatos növekedése miatt a nyugdíjba vonuló kohorszok (az azonos évben születettek csoportjai) tényleges nyugdíjaskarrierje rendszerint hosszabb, mint amit a korhatár elérésekor várható élettartam előre jelez. Annak érdekében, hogy a rendszer egyensúlya ne borulhasson fel és ne legyen szükség politikai beavatkozásra, a társadalombiztosítás szakértői kidolgoztak egy automatikus kiegyenlítő mechanizmust, amely külső beavatkozás nélkül lecsökkenti az eszmei kamatlábat és a nyugdíjindexet egyaránt, ha ezt a rendszer hosszú távú egyensúlya megkívánja. A szóban forgó mechanizmus egy képlet, amely a nyugdíjtörvény egyik mellékletében található. Ehhez hasonló, bár részleteiket tekintve sokban eltérő kiegyenlítő mechanizmusokat más országok is alkalmaznak, például a kanadaiak, a németek, a finnek, az olaszok és mások.

A magyar szabályozásnak is van automatikusan működő darabja, még ha az nem szavatolja is a rendszer egyensúlyát. Nevezetesen, az állandó

politikai csatározásokat elkerülendő, a nyugdíjemeléseket a jogszabály a nyugdíjas fogyasztói kosár árindexéhez köti. Ez is kivesz valamennyi rövid távú nyomást a nyugdíjrendszerből. Ha nem lenne, és a nyugdíjemeléseket évről évre az Országgyűlésnek kellene meghatároznia, hamarosan elszaladna nyugdíjköltségvetés.

Technikailag az automatikus szabályozás azt jelenti, hogy sarokszámok (például kötött járulékmérték, rögzített nyugdíjkorhatár, fix járadékmegállapítási szabályok és indexszabály) helyett olyan algoritmusokat kell beépíteni a jogszabályokba, amelyek lehetővé teszik a rendszer automatikus, külső beavatkozás nélküli alkalmazkodását a körülmények előre látható és váratlan változásaira. A beépített algoritmus a következőképp működik. Felírjuk a rendszer hosszú távú egyensúlyának képletét a meglévő intézményrendszer figyelembevételével, és kijelölünk egy vagy több (nem sok) paramétert, amely reagál arra, ha a rendszer kibillen az egyensúlyból. Eféle paraméter lehet egyebek mellett a járulékmérték, a korhatár vagy az ellátások szintje. A beépítendő automatizmusok pontos listáját és részleteit természetesen további gondolkodásnak kell megelőznie. Itt most csupán ahhoz kívánok támpontot adni, hogy minek alapján döntsük el, melyek legyenek a változó és melyek a nem változó elemek. Elsősorban két szempontot emelek ki: a komponensek alakításában mutatkozó mozgásszabadságot (mennyire szabad a szabályozó a szóban forgó komponens alakításában, azaz milyen mértékben korlátozzák külső, nem befolyásolható tényezők) és mennyire koncentráltak a hatások kohorszok szerint.

Járulékdoldalon a járulékmérték alakításának külső korlátja a nemzetközi adóverseny. Amennyiben a rövid távú egyensúly megteremtéséhez szükséges alkalmazkodást a járulékok emelésével kívánjuk elérni, számolnunk kell azzal, hogy a járulékemelés egy ponton túl tőke kivonással vagy legalábbis a tőkebeáramlás visszaesésével járhat együtt. További mérlegelendő szempont a járulékmérték és a gazdaság informalitása közötti összefüggés. Magasabb járulékok több gazdasági szereplőt kényszerítenek arra, hogy járulékelkerülő technikákat alkalmazzon vagy csaljon. Ez a folyamat ráadásul a tapasztalat szerint nem szimmetrikus: a járulékok újbóli csökkentése nem ugyanannyi szereplőt terel vissza a járulékfizetők közé, mint amennyit a korábbi járulékemelés kiszorított. Ugyanakkor, korlátok között, a járulékmérték alkalmas lehet arra, hogy az egyensúlyi alkalmazkodás egy részét átvegye.

A járulékalap bővítése, a járulékelkerülés csökkentése, a járulékfizetők közötti tényleges járulékmérték szóródásának csökkentése a nyugdíjrendszer stabilizálásának egyik kiemelkedően fontos terepe. Ugyanakkor a járulékalap alakítása (a járulékfizetésre kötelezett jövedelemforrások listájának vagy a járulékbajtás szigorúságának változtatása) nyilvánvalóan nem olyan paraméter, amelynek algoritmusát meg lehet adni a törvényben. A já-

rulékmérték azonban összekapcsolható a járulékalap bővülésével. Amilyen mértékben sikerül járulékfizetővé tenni a korábban járulékelkerülő keresetteket, olyan mértékben csökkenthető a járulék mértéke mindenkire nézve.

A döntéshozó a legnagyobb szabadságot a korhatár emelésénél élvezi, mivel, mint erről az előző szakaszban már volt szó; a külső akadály, amely ennek a mozgásnak korlátot szab, viszonylag rugalmas. A szóban forgó akadály az idősebb munkavállalók alkalmazhatósága, ez pedig a már korábban megtett, de a nyugdíjrendszer tartalékai közt soha fel nem sorolt múltbéli emberitőke-beruházások miatt jelenleg is folyamatosan emelhető, és észszerű közpolitikai csomag révén a jövőben is fenntartható.

Az egyensúlyi alkalmazkodás további lehetséges paramétere az ellátások szintje, amely érvényesíthető a nyugdíj-megállapítási szabályban (új nyugdíjak) vagy az indexszabályban. Politikai kivitelezhetőség szempontjából a járadékcsökkentés a legkritikusabb.

Kövér esztendőkből az automatikus szabályozás segít a politikai szereplőknek, hogy ellenállhassanak a túlköltekezési nyomásnak. A rövid életű 13. havi nyugdíjat, amelyet annak a politikai erőnek kellett visszavonnia, amelyik bevezette, nem lehetett volna bevezetni, ha lett volna olyan mechanizmus, amely a nyilvánvaló nyertesek mellett megmutatta volna a költségviselőket is. Szűk esztendőkből, mint amilyenek a demográfiai átmenet következő évtizedeiben várnak ránk, az algoritmusok kiveszik a népszerűtlen intézkedések meghozatalának terhét a közvetlenül választott testületek kezéből.

FEDEZET FIZIKAI TÓKÉBEN

Az 1955-ben, az első Ratkó-hullám közepén született nők 40 éves korukig átlagosan 1,92 gyermeket hoztak világra, és ez az érték 45 éves korukra már alig emelkedett (1,93-ra nőtt végül). Az 1975-ösök, a Ratkó-unokák legnépesebb évjárata, 40 éves korukig jóval kevesebb, összesen fejenként 1,62 gyermeket szültek. Ez még ha nőni is fog valamelyest a kitolódó szülési életkor miatt, szinte bizonyosan jócskán el fog maradni az előző generáció befejezett termékenységtől. Az első Ratkó-nemzedéket még követte egy második, a Ratkó-unokáké; nincs azonban harmadik kitüremkedés a magyar korfán, nincsenek Ratkó-dédunokák.

Ráadásul ezeket az értékeket nem a népesség reprodukciójához szükséges 2,1-hez kell hasonlítani, mert a manapság szokásos hosszúságú nyugdíjaskarrierhez – a manapság szokásos helyettesítési hányados és a manapság elfogadhatónak tartott járulékmérték mellett – ennél magasabb eltartó/eltartott arányra van szükség. Egy negyven ország közkiadási rendszerének, munkaerőpiacának és fogyasztásának korszerkezetét vizsgáló kutatásban

(LEE-MASON et al. 2014) kiszámították az optimális termékenység mértékét. Azt találták, hogy szegény országokban, mint amilyen Etiópia vagy India, ahol közegészségügyi rendszer csak foltokban, nyugdíjrendszer pedig még úgy sem működik, 1 körüli termékenységi ráta mellett, azaz jóval a reprodukciós szint alatt optimálisak az állam kiadásai és bevételei. A felső-közepes jövedelmű, illetve a gazdag nemzetek csoportjaiban viszont ugyanez az érték majdnem 3 (rendre 2,96 és 2,94). Ezekben az országokban a közkiadási rendszerek, korszerkezetüknél fogva, csak növekvő népességben működnek jól. Magyarországra a számítás 2,58-as értéket adott, jóval többet, mint a fent bemutatott kohorsztermékenységek.

Ezek a számok a teljes közkiadási rendszerre vonatkoznak. Ha elkülönítjük a nyugdíjrendszert, nem várhatunk lényegesen alacsonyabb értéket. Ahhoz, hogy pontosabban megbecsülhessük az elfogadható nyugdíjszínvonalhoz tartozó gyermekszámot, egy sor további változót kell figyelembe vennünk: a várható foglalkoztatottságot, a várható béreket, a járulékterhelés korlátait (a nemzetközi adóversenyt), a korhatárt és a szülők várható élettartamát nyugdíjas korukban. Amikor a napi szinten megjelenő riasztások jelzik, hogy adott járulékfizetői és járadékos korszerkezet mellett húsz vagy huszonöt év múlva nem lesz elég járulékfizető, akkor erre a bonyolult összefüggésre utalnak – és a lényegét tekintve igazuk is van.

E tanulmány ennél optimistább, mivel a járulékfizetés és a járadékhúzás korprofiljait nem tekinti adottságnak (lásd fent a második szakaszt). Sőt, itt röviden amellett próbálok érvelni, hogy a mozgástér még ennél is nagyobb. Ha a mai fiatalabb évjáratok el akarják kerülni az időskori szegénységet és nem akarnak sokkal tovább dolgozni, mint a szüleik, még mindig van egy lehetőségük: a fizikai tőke felhalmozása. Ehhez ráadásul erőforrásaik is vannak, épp abból adódóan, ami miatt egyébként tovább kellene dolgozniuk vagy a szegénység réme fenyegetné őket: az alacsony termékenység miatt.

A mai fiatalok idős korukban akkor lesznek valóban szegények vagy akkor kell nagyon sokáig dolgozniuk, ha a gyermeknevelésen megspórolt erőforrásaikat, idejüket és pénzüket szabadidőre és fogyasztásra fordítják. A következő járulékfizetői nemzedék emberi tőkájének előállítására jelentős beruházás. A gyermeknevelés sok munkával, elsősorban nem fizetett háztartási munkával jár és sokba kerül. Ha az alacsony termékenységű évjáratok a felszabaduló idejüket többletmunkára és így többletjövedelem szerzésére fordítják, és e többletjövedelmet, továbbá az el nem vállalt gyermekeken megspórolt pénzüket megtakarítják, akkor elkerülhetik az időskori szegénységet. Ha nem végeznek kisebb értékű munkát (beleértve a nem fizetett háztartási munka értékét is – erre a következő szakaszban visszatérek) és nem fogyasztanak többet, mint akkor tennék, ha az időskori jövedelembiztonsághoz szükséges számú gyermekük lenne és azokra kellő

figyelmet fordítanak, akkor meglesz az az erőforrásuk, amiből az elkerülhetetlenül csökkenő „állami” nyugdíjukat ki tudják egészíteni. Még egyszerűbben: az időskorra két úton is fel lehet készülni: a következő nemzedék emberi tőkéjébe investálva vagy fizikai tőke felhalmozásával. Ez utóbbi lehetőség pedig még akkor is nyitva áll, amikor egy korosztály kifutott termékeny éveiből.

Az a mechanizmus, amire ezt az optimista következtetést építem, nem specifikusan magyar. Mindenütt működhet, bár hozzá kell tenni, távolról sem automatikus a működése, ahol a második demográfiai átmenetre jellemző folyamat, azon belül is a visszaeső termékenység jellemző. Eredményét második demográfiai osztaléknak nevezi a szakirodalom (lásd MASON-LEE 2007 és PRSKAWETZ-SAMBT 2014). Az első demográfiai osztalék annak köszönhető, hogy a visszaeső termékenység miatt átmenetileg megnő az aktív korú népesség aránya. A csökkenő gyermeklétszám kevesebb munkaerőt köt le. Ha ez az aktív korú létszámtöbblet elfogadhatóan működő intézményekkel (oktatás, egészségügy, munkaerőpiac, közigazgatás, jogrendszer) találkozik, megjelenése a munka világában gazdasági növekedést eredményez. Magyarországon a két Ratkó-nemzedék hasonló lökést adott a növekedésnek, először a 1970-es évek második felében, majd újra 2000 körül (PRSKAWETZ-SAMBT 2014).

Az első demográfiai osztaléknak azonban sajátja, hogy amikor a népes korosztályok megöregszenek, eltartásuk extra terhet ró az utánuk következőkre, csökkentve ezzel a gazdasági növekedést. A pozitív osztalék korszakát a negatív osztalék korszaka váltja fel. Mi egy efféle jelenséggel nézünk szembe most, hogy a Ratkó-nemzedék elérte a nyugdíjkorhatárt, a bevezetésben ismertetett előrejelzések pedig egy hasonló átmenetet írnak le 2040 körül, amikor a Ratkó-unokák vonulnak majd ki a munkaerőpiacról. Az utóbbi ráadásul rögzesebbnek ígérkezik, a szakasz bevezetésében már említett, várhatóan alacsonyabb befejezett termékenység miatt.

Csak hogy az első demográfiai osztalék kiegészíthető egy második osztalékkal. Az alacsonyabb termékenységű korosztályoknál a nagyobb munkajövedelem és a kisebb eltartási kötelezettség miatt több megtakarítható erőforrás marad. Ha ezt realizálják, a demográfiai átmenet nem vezet szűkszerű visszaeséshez, nyugdíjba vonuláskor sem.

A két osztalék közötti döntő különbség, hogy az első kevésbé érzékeny a gazdasági intézmények működésének hatékonyságára. A növekedés többé-kevésbé automatikusan reagál egy demográfiai folyamatra, hacsak – a kirívóan sikertelen intézményrendszer miatt, akkor, ha a kormányzat képtelen megteremteni a minimálisan kiszámítható gazdasági környezetet – nem torkollik katasztrófába, mint ahogy az az arab világban és Közép-Afrikában épp történik. A második osztalék realizálása azonban bizonytalanabb. Meggyőzni az embereket a megtakarítás szükségességéről, még akkor is,

ha tisztában vannak az időskori elszegényedés fenyegetésével, utána pedig meggyőzni őket arról, hogy megtakarításaik biztonságban vannak a tőkepiac szereplőinél, végül pedig ténylegesen megakadályozni a tőkepiaci szereplőket abban, hogy kifosszák ügyfeleiket, sokkal nehezebb feladat, mint a gazdaság alapintézményeinek működtetése.

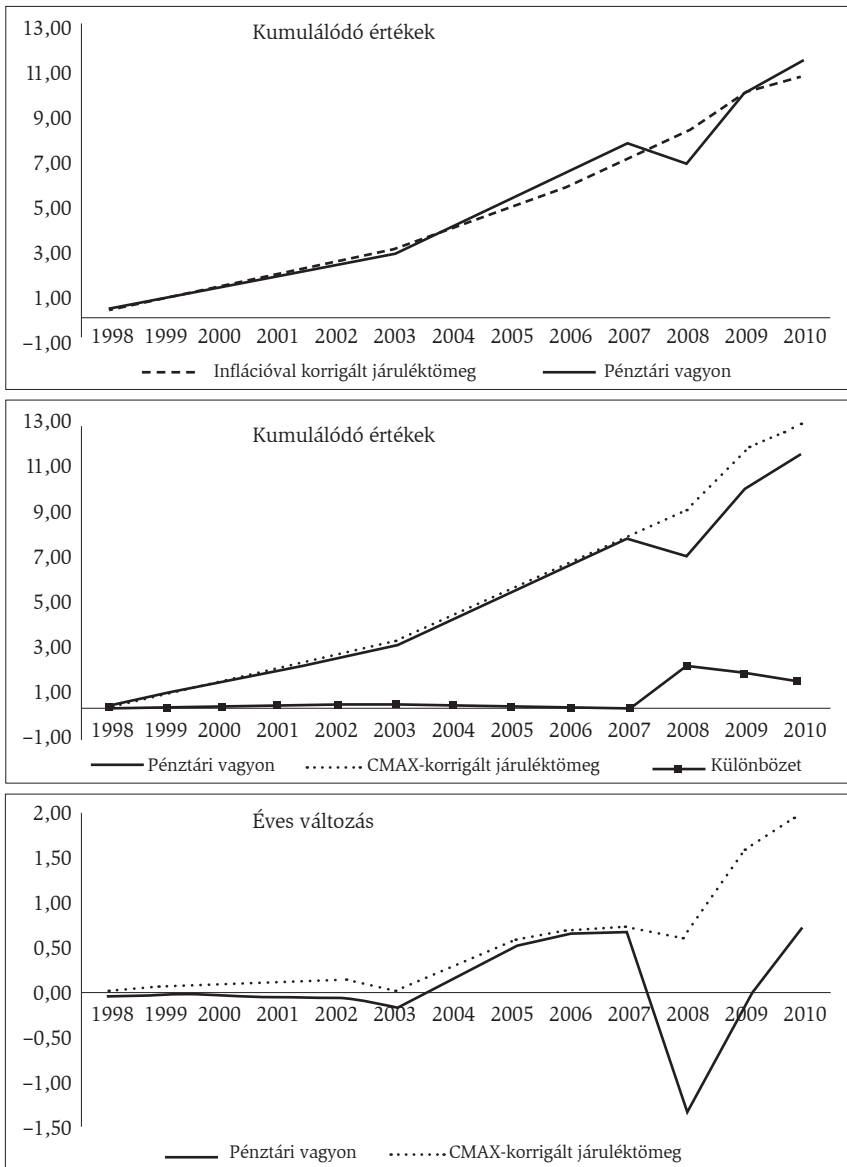
A jelek szerint a magyar intézményrendszer elfogadhatóan működik az első, de kevésbé sikeres a második osztlék realizálása ügyében. A magánnyugdíjpénztári epizód 1998 és 2011 között ezt világosan megmutatta, és nem csupán azzal, hogy a tőkefedezeti pillér felépítése végül is ténylegesen csak egy átmeneti epizód maradt. Nagyjából 1995 és 2015 között a magyar nyugdíjrendszer előtt a demográfiai lehetőség ablaka nyílt ki: a két Ratkó-generáció aktív életkorban volt, és egy nagy generáció sem volt inaktív korban. Az ablak akkor nyílt ki, amikor a Ratkó-unokák munkába álltak, és akkor zárult be, amikor a Ratkó-gyerekek nyugdíjba vonultak. Ezt a periódust fel lehetett volna használni arra, hogy az ország viszonylag fájdalommentesen (azaz viszonylag kis fogyasztásáldozattal) nettó fizikai tőkét halmozzon fel. Erre a magánpénztári rendszer lehetőséget is teremtett volna. Ez a lehetőség azonban nem vált valóra, és nem önmagában azért, mert a végén a tőke nagy részét adósságcsökkentésre kellett fordítani. A demográfiai ablak időszakát nem nettó tőkefelhalmozás jellemezte, hanem extra nyugdíjkifizetések, egy különösen erős politikai nyugdíjciklus és gyors eladósodás.

A 3. ábra három paneljén mutatom be a folyamatot. A felső panelen szaggatott vonal jelzi a pénztárakba befolyó, inflációval korrigált nettó járulékfolyam évről évre kumulálódó értékét. 2010 végére a begyűjtött járuléktömeg az akkori éves GDP 10,7%-ára rúgott. A pénztári vagyon ennél alig volt több, 11,45% (lásd a folytonos vonallal húzott görbét, ugyancsak a felső panelen). A pénztárak sikertelennek bizonyultak. 2011 közepén, 12 és fél évnyi működés után a 2945 milliárd forintnyi átadott vagyonból mindössze 233 milliárd forintot lehetett szétosztani a tagok között realhozamként. Az ábra ráadásul azt is mutatja, hogy a gyenge eredmény nem pusztán a 2008-as tőzsdeválság következménye volt. Az első hat év során összességében a pénztárak több járulékot gyűjtöttek, mint amennyi abból a tagok számláira került. Az első évek természetesen költségesek, a rendszer felépítése pénzbe került, de a Világbank is jelezte, hogy a működés túl drága (IMPAVIDO–ROCHA 2006) – ami nem annyira a pénztárak, mint a kormányzat által választott nyilvántartási rendszer hibája volt. Ezenfelül azok a nagyobb pénztárak, amelyek mögött valamilyen nagyobb pénzügyi szervezet állt és a saját cégére bízta a vagyonkezelést, magasabb költségekkel dolgoztak és jellemzően kisebb hozamokat írtak jóvá a tagok számláin, mint azok, amelyek a vagyonkezelőket megversenyeztették (MATITS 2006).

A felső panelen a nettó járulékfolyamat inflációval korrigáltam. A középső panelen pontozott vonallal bemutatom ugyanennek a járulékfolyamnak a mindenkori állampapír-kamatokkal korrigált idősorát, amelyhez kollégámmal a CMAX-indexet, a rövid és hosszú távú állampapírok kompozit árfolyamindexét használtuk. Ez egyfajta indikációja annak, hogy mekkora lett volna a pénztári vagyon, ha a pénztárak csak állampapírba fektettek volna (az adminisztrációs költségektől most eltekintve). Az ábra azt mutatja, hogy a gyakorlatilag kockázatmentes, tehát kockázatkezelői ismereteket és tevékenységet nem igénylő portfólió tartása 2010-re az akkori GDP 12,75%-ának megfelelő vagyont, 1,3 százalékpontnyi GDP-vel többet eredményezett volna, mint a ténylegesen összegyűjtött vagyon. A panel két görbéjének különözete önállóan is szerepel az ábrán. Ez a harmadik görbe világosan mutatja, hogy nem volt egy olyan év sem, amikor a pénztári vagyon meghaladta volna a pénztárakba befolyt járuléktömegeből vásárolható CMAX-indexált portfólió értékét. Igaz, a különözet 2007-ig minimális; negatív nullának szokás az ilyet nevezni. Ha levonnánk a pénztárak adminisztratív költségeit, pozitív nullát kapnánk, de semmiképpen nem számottevő nyereséget.

A CMAX-indexált görbének ráadásul van egy másik lehetséges interpretációja. Mivel a pénztártagok nem fizettek extra járulékot, a számláikon gyűlő pénz hiányzott a társadalombiztosításból; a központi költségvetésnek kellett kipótolnia. Ennek forrása lehetett volna különadó vagy speciális kiadáscsökkentés; optimális esetben olyan, amit csak a pénztártagok fizettek volna vagy csak az ő fogyasztásukat terhelte volna. Az átmenet azonban nálunk nem járt együtt megpántlikázott adókiivetéssel vagy kiadáscsökkentéssel, ami felveti annak lehetőségét, hogy az átmenet finanszírozása államadósságból történt. A középső panel pontozott vonallal jelzett görbéje így azt is mutatja, hogy mennyibe kerülhetett a pénztári tőkefelhalmozás az államnak, amennyiben az átmenet valóban kizárólag adósságfinanszírozású volt. Ebből a szemszögből nézve a tőkefelhalmozási kísérlet különösen sikertelennek mutatkozik: nem pusztán gyengék voltak az eredmények, hanem nagyobb adósság gyűlt össze az egyik oldalon, mint amennyi tőke felhalmozódott a másikon.

Az alsó panelen ezt a folyamatot mutatom be közelebről, kumulált értékek helyett éves változásokat vizsgálva. Itt a 2007 utáni folyamatok az érdekesek. 2008-ban a tőzsdévalóság során a pénztárak vagyonának jelentős része elveszett. Sokkal kisebb lett volna a veszteség, ha a portfólió valóban állampapírokban feküdt volna. Hogy ez nem így volt, abban nem csak a pénztárak voltak ludasak. A Világbank már említett jelentése, utalva arra, hogy egy adósságból finanszírozott feltőkésítést nincs értelme állampapírokba fektetni, nagyobb kockázatvállalás kikényszerítését javasolta a pénzügyi kormányzatnak. Rossz ütemérzékkel erre épp 2008-ban került sor.

3. ÁBRA • A magánpénztári vagyon és az inflációval, illetve az állampapírindexszel korrigált magánpénztári járuléktömeg, kumulált értékek és éves változások a mindenkor GDP százalékában, 1998–2010

Forrás: adatok – PSZÁF és jogutódja, ONYF, ÁKK, számítások – Rézmovits Ádám és a szerző*

* Köszönettel tartozom Rézmovits Ádámnak, aki az ábra elkészítéséhez használt indikátorokkal kapcsolatban hozzáértő tanácsaival, a kalkuláció során pedig konkrét számításokkal is segítségemre volt.

Más megfogalmazásban viszont azt mondhatjuk, hogy miközben a pénztári vagyon 2008-ban jelentősen visszaesett, a vele szemben felhalmozódó államadósság jóformán változatlan maradt. Az átállási folyamat egyenlege hirtelen lezuhant a nulla körüli értékről a mélyen negatív tartományba. 2009-ben viszont a megemelkedő kamatok miatt az államadósság kis híján ugyanolyan ütemben nőtt, mint a pénztári állomány. Így, miközben a pénztári vagyon két év leforgása alatt regenerálódott, a másik oldalon gyűlő államadósság a kedvezőtlen kamatkörnyezetben ugyancsak gyorsan nőtt, a negatív egyenleg tehát csak lassan javult. Így a pénztári szektor felszámolása, ha nem is a legrosszabbkor, de mindenképpen rossz pillanatban történt, amikor a veszteség igen magas volt.

Ezt a veszteséget tovább fokozta, hogy bár a szektor bezárásának indoka az átmenet finanszírozása során felgyűlt államadósság volt, a Nyugdíjreform Alapba visszakerülő összegnek csupán háromnegyedét fordították ténylegesen adósságcsökkentésre (vagy tartották meg állami tulajdonban), egynegyedét vagy az aktuális költségvetési hiány betömésére használták, vagy szétesztették a tagok között.

A magánnyugdíjpénztári epizód a pénz- és tőkepiacok szabályozásának hiányosságaira utal. A pénzügyi kormányzat más területeken sem volt különösen sikeres – gondoljunk csak a deviza alapon elszámolt lakáshitelekre. Ahhoz, hogy a magyar társadalom a második Ratkó-hullám második demográfiai osztalékát képes legyen realizálni, nem annyira nyugdíjreformra van szükség – annak kereteit nem nehéz kidolgozni –, mint inkább a pénz- és tőkepiac megbízhatóságának és hatékonyságának növelésére.

EMBERI TŐKE ÉS FIZIKAI TŐKE: A KÉTFÉLE FEDEZET ÖSSZEILLESZTÉSE

A bevezetésben már jelzett gondolatmenet szerint amellet érvelek, hogy a társadalom korszerkezetének változása, az idősödés, bár kihívást jelent, amire reagálni kell, nem maga a végzet. A már korábban felhalmozott, de az előrejelzésekben általában elhanyagolt emberi tőke miatt okunk van feltételezni, hogy az idősödő társadalomban az idős kor később fog kezdődni, mint ma, ahogy ma is később kezdődik, mint a múltban. Továbbá a társadalom idősödésének másik forrása, az alacsony termékenység kitágítja az időskori biztonság megteremtésének alternatív csatornáját, a fizikai tőke felhalmozásának lehetőségét. Akinek kevesebb gyermeke van, többet tud keresni és félretenni.

Az utolsó szakaszban egy olyan további javaslatot ismertettek, amely a két felkészülési utat, a jövőbeni járulékfizetők járulékfizetési kapacitásának felépítését, valamint a fizikai vagyon felhalmozását az egyén szintjén is kombinálja, nem csak korosztályok szintjén, mint a fentiekben. Ehelyütt

csupán röviden összefoglalom, amit két szerzőtársammal már részletesebben is megírtunk a gyermeknevelésre épülő nyugdíj-megállapításról szóló javaslatunkban (BANYÁR–GÁL–MÉSZÁROS 2016).

A felosztó-kirovó nyugdíjrendszert sokas fedezetlennek tekinteni, amelynek működését, éppúgy, mint a pénzt, a kormányzati elkötelezettség (és a végtelen időperspektíva) garantálja. Valójában persze a kifizethető nyugdíjak a jogszabályoktól és a kormányzati kötelezettségvállalástól függetlenül azon múlnak, hogy van-e elég járulékfizető korú, ha van, egészségi állapotuk engedi-e, hogy dolgozzanak, és van-e olyan képzettségük, amivel munkát találnak. Vagyis hogy rendelkezésre áll-e elegendő járulékfizető képesség, kis leegyszerűsítéssel emberi tőke. Ez a megállapítás tulajdonképpen magától értetődő. Ezért először röviden azt tisztázom, hogy egy ennyire nyilvánvaló kijelentés miért nem rögzült a szakirodalomban a mai napig, és miért van még mindig használatban a fedezetlen nyugdíjrendszer kifejezés.

Az 1930-as évek eleji gazdasági válság és a világháborús pusztítások kézzelfoghatóvá tették a fizikai tőkével fedezett nyugdíjrendszer sérülékenységét és elvezettek a felosztó-kirovó rendszerek kidolgozásához. E rendszerek utólagos elméleti megalapozása Samuelson úttörő tanulmányához köthető (1958). Samuelson azt igazolja, hogy a kormányzati elkötelezettségbe vetett bizalom és a kellően hosszú időperspektíva elegendő egy fizikai tőke felhalmozása nélküli nyugdíjrendszer működéséhez. Mind a szerző, mind kortárs olvasói számára az írás kontextusa a piac *versus* állam vita. Samuelson az erős állam mellett érvel, kimutatván, hogy az időskori jövedelembiztonság garantálásához nincs szükség tőkepiacra, elég az állam. Ez okozza, hogy mind követői, mind ellenzői számára lényegtelen, hogy a modellben az új generációk belépése a nyugdíjrendszerbe exogén. Az új belépők születése és felnevelésük költségei elintézhetőek két egyszerű, a termékenységre és a termelékenységre vonatkozó feltevéssel. A kérdés nem az, hogy miből származnak a jövőben kifizethető nyugdíjak, vagyis hogy miként jön létre a járulékfizető kapacitás. Samuelson számára az a kérdés, hogy a mindegy miből keletkező erőforrásokat milyen intézményrendszer tudja a leghatékonyabban kezelni.

Mindaddig, amíg a rendszer beérési szakaszban van, vagy amíg nem ütközik bele a csökkenő termékenységből fakadó korlátokba, és különösen amíg világossá nem válik, hogy a termékenység csökkenése nem is teljesen független az említett exogenitási feltevéstől, ezt az elméleti egyszerűsítést fenn lehet tartani. A beérési szakasz lezárulta, a termékenység visszaesése azonban elmozdítja a kérdés fókuszát. Az természetesen mindig is nyilvánvaló volt, hogy a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer erőforrásai nem a természet adományai. A mai járulékfizetőket a mai nyugdíjasok nevelték fel; az előbbieket azok fogják kifizetni, akiket ma ők nevelnek. A generá-

ciók közötti két ellentétes irányú transzferlánc, az aktív korúaktól az idősek felé és az aktív korúaktól a gyermekek felé folyó két áramlás elemei nem függetlenek egymástól. Ez az összefüggés azonban csak akkor válik fontosá, amikor az erőforrások elégtelenek lesznek, és a rendszer az új nyugdíjasoknak már csak kedvezőtlenebb feltételeket tud kínálni, mint a régieknek.

Ha viszont a kérdés többé nem az, hogy az állami kötelezettségvállalás helyettesíti-e a tőkefelhalmozást, hanem az, hogy fenntartható-e a rendszer, akkor még fogalmi egyszerűsítésként sem nevezhetjük fedezet nélkülinek a felosztó-kirovó szisztémát. Innentől a különbség nem fedezett vagy fedezetlen, hanem fizikai tőkével vagy emberi tőkével fedezett rendszerek között van.

A gyermeknevelés figyelembevételével az az empirikus állítás szól, hogy minden társadalmi szerepvállalás ellenére a gyermeknevelés – az itteni kontextusnak megfelelően a következő járulékfizetői nemzedék emberi tőkéjének felépítése – nagyobbreszt a szülőkre hárul. Nézzük meg ezt egy kicsit közelebbről. A gyermeknevelés, éppúgy, mint az idősekről való gondoskodás, három tételből áll. Az aktív korúak adót fizetnek, amivel közkiadásokat (egyebek között nyugdíjat, egészségügyet, családtámogatást, oktatást) finanszíroznak; javakat és szolgáltatásokat vásárolnak, amelyeket a velük egy háztartásban élő (sokkal ritkábban más háztartásban élő) rokonainak adnak; végül pedig nem fizetett házimunkát végeznek családtagjaik javára. E tételek relatív súlyát mutatja a 2. táblázat.

2. TÁBLÁZAT • *Gyermekek és idősek nettó transzfercsomagjának összetétele Magyarországon, 2000*

	<i>Közösségi</i>	<i>Magán</i>	<i>Idő</i>	<i>Összes</i>
<i>Transzfer</i>				
Gyermekek	28,2	35,5	36,3	100,0
Idősek	90,8	0,4	8,8	100,0

Gyermekek és idősek: olyan korévekhez tartozó személyek, amelyekben az egy főre eső átlagos fogyasztás még vagy már meghaladja az egy főre eső átlagos munkajövedelmet. Nettó transzfercsomag: adott és kapott transzferek különbözete. Transzfertípusok: közösségi – a teljes közkiadási rendszer; magán – háztartáson belüli és háztartások között készpénz és javak átadása; idő – más háztartástag javára végzett, illetve tőle kapott nem fizetett háztartási munka értéke

Forrás: GÁL-SZABÓ-VARGHA 2015

A táblázatból kiderül, hogy bár a magyar társadalom lényegesen többet fordít egy gyermekre, mint egy idősrre, a gyermekek által kapott erőforrások több mint 70%-a a szülőktől származik, a statisztikai rendszer (és a nyugdíj-megállapítás) számára láthatatlanul, míg az idősek által kapott nettó támogatás 90%-a hivatalos csatornákon fut át.

Bár a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerben a jövőben kifizethető nyugdíjak attól függenek, hogy a mai aktív korúak mennyit investálnak a jövő járulékfizetőibe, a nyugdíjformula szinte kizárólag azt veszi figyelembe, hogy mennyit fizetnek a náluk idősebbeknek (ezt nevezzük nyugdíjjáruléknak). Ez a következtelenség eltorzítja az aktív korban adott transzfercsomag megtérülését időskorban. Azok, akik nem állítanak kellő emberitőke-fedezetet (járulékfizető kapacitást) nyugdíjuk mögé, részesülnek annak az emberi tőkének a hozamából, amit mások építettek fel. Azok, akik nem neveltek gyermeket, nem eleget neveltek vagy elhanyagolták őket, spóroltak az emberitőke-beruházásokon, ami azonban nem látszik a nyugdíjukon. A jelenlegi nyugdíjformula tehát ugyanazért a nyugdíjtömegért lényegesen nagyobb aktív korban adandó transzfercsomagot számít fel a gyermekeseknek, mint a gyermekteleneknek. (A gyermektelen *versus* gyermekes megkülönböztetés a gördülékenyebb fogalmazás érdekében használt fogalmi egyszerűsítés. E megfogalmazás a gyermekszámból és a gyermekekre fordított erőforrásokból adódó különbségek teljes skálájára utal.)

Ezt a gyermekszám szerinti újraelosztást többféleképpen is lehet ellensúlyozni, hasonlóan ahhoz, ahogy azt az automatikus szabályozásról szóló szakaszban is láttuk. Tehető gyermeknevelés-függővé a járulékfizetés, az ellátás összege vagy a korhatár. Az egyik elképzelés az ellátás összegébe építené be a különbséget, amelyet a gyermeknevelés a járulékfedezet előállításában okoz: a nyugdíj összege függene a gyerek számtól (BOTOS-BOTOS 2012). Ezzel szemben egy másik javaslat a korhatárban tenne különbséget, és ezt kombinálná egy fizikai tőkét felhalmozó alternatíva beépítésével (BANYÁR-GÁL-MÉSZÁROS 2016).

Az utóbbi javaslat szerint csak a várható ellátástömeg finanszírozásához elegendő várható járulékfedezetet állító személyek mehetnének nyugdíjba a normál korhatáron. Azoknak, akik nem neveltek kellő számú és képzettségű járulékfizetőt, tovább kellene dolgozniuk, hogy ugyanakkora kezdőnyugdíjjal kiléphessenek a munkaerőpiacról. Az egyénre érvényes nyugdíjkorhatárt az egyéni gyermeknevelési teljesítmény szabná meg, ami függ a gyermekek számától, iskolai végzettségétől, és attól, hogy az illető milyen mértékben vett részt a mindennapos nevelési tevékenységben. Tekintve, hogy a gyermeknevelési teljesítmény közvetlen mérésére nincs mód, a valós élethelyzetek pedig nagyon változatosak lehetnek, a nyugdíj-megállapítás, hasonlóan egyébként a mai képlethez, egy sor egyszerűsítő feltevést használ. Ezek, illetve egy sor további természetesen felvetődő kérdés tisztázása (például a fogyatékos gyermekeket nevelő szülők helyzete, vagy azoké, akiknek a gyermeke meghalt; vagy hogy mi történjen akkor, ha a felnevelt gyermek külföldön fizet járulékot stb.) meghaladja az itt rendelkezésre álló terjedelmet (részletesen lásd BANYÁR-GÁL-MÉSZÁROS 2016).

Ehelyütt csak egy további elemet említek a javaslatból. Eszerint alaphelyzetben a nem kellő gyermeknevelési teljesítményt felmutatók magasabb járulék fizetésével kiválthatják a magasabb korhatárt, és nyugdíjba mehetnek a normál korhatáron. A szóban forgó többletjárulék egyéni számlán gyűlik, és a normál korhatár feletti ellátás nélküli járulékfizető évek kiváltására szolgál. Bár ez az alapeset, nem kötelező ezt az alternatívát választani: a biztosított kiléphet ebből a konstrukcióból és dönthet úgy, hogy többletjárulék-fizetés helyett inkább hosszabb járulékfizetői pályát és rövidebb nyugdíjas időszakot választ.

Összefoglalóan: a gyermeknevelés figyelembevételével, azon belül pedig a korhatárkülönbség és a tőkefelhalmozási opció kombinálásával a szóban forgó javaslat az időskori jövedelem forrásainak alternatív megteremtési lehetőségeit ötvözi.

Befejezőképpen még két, a gyermeknevelést figyelembe vevő nyugdíj-formuláról szóló vitában gyakran felvetődő kérdést említek. Először is, szemben a sűrűn hangoztatott kritikával, a gyermeknevelés szerinti nyugdíjformula ideológiai szempontból meglehetősen semleges. Arra a felismerésre épít, hogy a nemzeti számlák rendszerében nem nyomon követhető magántranszferek vagy a teljességgel figyelmen kívül hagyott nem fizetett háztartási munka kiemelkedően jelentős a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer szempontjából. A jelenleg használt nyilvántartások egyszerűen alkalmatlanok a generációk közötti erőforrás-áramlás nyomon követésére, mert a szóban forgó tételek nagyobbik részét nem rögzítik. A gyermeknevelés-formula mellett szóló érvek nem egy ideológia érvkészletéből, hanem egy, a ma használatosnál korszerűbb statisztikai elszámolási rendszerből származnak. Morális alapjait pedig egy széles körben osztott, a legkülönbözőbb ideológiák követői által vallott elv adja: mindenki fizesse ki a maga számláját, ne másokkal fizettesse meg.

Másodszor, az előző ponttal szoros összefüggésben, az itt tárgyalt javaslat nem jelent állami beavatkozást a polgárok magánéletébe. Épp ellenkezőleg, arra az empirikusan igazolt megállapításra épül, hogy az állam ma avatkozik be polgárai életébe a gyermeknevelés láthatatlan megadóztatásával, egyfajta gyermekességi adó kivetésével. A gyermeknevelés szerinti nyugdíj-megállapítás e beavatkozást semlegesíti.

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

- BAJKÓ et al. 2015 BAJKÓ Attila – MAKNICS Anita – TÓTH Krisztián – VÉKÁS Péter: A magyar nyugdíjrendszer fenntarthatóságáról, *Közgazdasági Szemle*, 2015. december, 1229–1257.
- BANYÁR–GÁL–MÉSZÁROS 2016 BANYÁR József – GÁL Róbert Iván – MÉSZÁROS József: „Egy gyermeknevelés-függő nyugdíjrendszer körvonalai” in GÁL Róbert

- Iván – KIRÁLY Júlia (szerk.): *Simonovits 70. Társadalom- és természettudományi írások Arkhimédészről az időskori jövődelmekig*, Budapest, MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet, 174–194.
- BOTOS–BOTOS 2012 BOTOS József – BOTOS Katalin: A nyugdíjreform alapkérdései 5. Egy új magyar nyugdíjrendszer alapjai, *Pénzügyi Szemle Online*, 2012, penzugyiszemle.hu = goo.gl/ZesOxu
- DEKKERS et al. 2015 Gijs DEKKERS et al.: *On Using Dynamic Microsimulation Models to Assess the Consequences of the AWG Projections and Hypotheses on Pension Adequacy. Simulation Results for Belgium, Sweden and Hungary*, Brüsszel–Budapest, Federal Planning Bureau – ONYF, 2015, mikroszimulacio.onyf.hu = goo.gl/U28Wka
- EUROSTAT: *Healthy life...* 2017
EUROSTAT: *Healthy life years (from 2004 onwards)*, 2017, appsso.eurostat.ec.europa.eu = goo.gl/6I9omb
- EUROSTAT: *Population by educational...* 2017
EUROSTAT: *Population by educational attainment level, sex and age (%) – main indicators*, 2017, appsso.eurostat.ec.europa.eu = goo.gl/bhFH2u
- EUROSTAT-ELEMZÉS 2014 EUROSTAT: *Average exit age from the labour force – annual data*, 2014, ec.europa.eu = goo.gl/9GNYeM
- FREUDENBERG–BERKI–REIFF 2016
Christoph FREUDENBERG – Tamás BERKI – Ádám REIFF: A Long-term Evaluation of Recent Hungarian Pension Reforms, *MNB Working Papers* 2016/2., mnb.hu = goo.gl/sf9G7g
- GÁL–SZABÓ–VARGHA 2015
Róbert Iván GÁL – Endre SZABÓ – Lili VARGHA: The Age-profile of Invisible Transfers: The True Size of Asymmetry in Inter-age Reallocations, *Journal of the Economics of Ageing* 2015/5., 98–104, demografia.hu = goo.gl/Ey7WZ6
- IMPAVIDO–ROCHA 2006 Gregorio IMPAVIDO – Roberto ROCHA: Competition and Performance in the Hungarian Second Pillar, *World Bank Policy Research Working Paper* 3876, 2006, openknowledge.worldbank.org = goo.gl/bLd59H
- LATULIPPE 1996 Denis LATULIPPE: Effective Retirement Age and Duration of Retirement in the Industrial Countries between 1950 and 1990, *Issues in Social Protection Discussion Papers* 2., 1996.
- LEE–MASON et al. 2014 Ronald LEE – Andrew MASON et al.: Is Low Fertility Really a Problem? Population Aging, Dependency, and Consumption, *Science* 2014 (346), 229–234, hawaii.edu = goo.gl/EpuQVx
- MASON–LEE 2007 Andrew MASON – Ronald LEE: „Transfers, Capital and Consumption over the Demographic Transition” in Robert CLARK – Naohiro OGAWA – Andrew MASON (szerk.): *Population Ageing, Intergenerational Transfers and the Macroeconomy*, Cheltenham, Edward Elgar, 2007, 128–162.

- MATITS 2006 MATITS Ágnes: A magánnyugdíjpénztárak hatékonysága – avagy az ördög most is a részletekben van, *Hitelintézeti Szemle* 2006/1–2., 22–47.
- PRSKAWETZ–SAMBT 2014 Alexia PRSKAWETZ – Jože SAMBT: Economic Support Ratios and Demographic Dividend in Europe, *Demographic Research*, 2014. április, 963–1010, *demographic-research.org* = goo.gl/wtFkyz
- SAMUELSON 1958 Paul A. SAMUELSON: An Exact Consumption-loan Model of Interest with or without the Social Contrivance of Money, *Journal of Political Economy*, 1958. december, 467–482, *econ.tepper.cmu.edu* = goo.gl/X2neSa
- SANDERSON–SCHERBOV 2005 Warren C. SANDERSON – Sergei SCHERBOV: Average Remaining Lifetimes can Increase as Human Populations Age, *Nature*, 2005 (435), 811–813.
- SPC–EC 2015 Social Protection Committee – European Commission: *The 2015 Pension Adequacy Report*, Publication Office of the European Union, Luxembourg, 2015, *ec.europa.eu* = goo.gl/r0YyRu